

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel I (1859-1888)

Janzen, J.W.P.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Janzen, J. W. P. (2013). *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel I (1859-1888)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

3 Over Amstel en IJ I Intermezzo II

Niet voor niets worden de decennia na 1870 voor Amsterdam de Tweede Gouden Eeuw genoemd.¹⁹⁸ De stad, met ongeveer 250.000 inwoners, vernieuwde zich op vele terreinen. In dat klimaat van optimisme en vooruitgang, maar ook vol onrust onder de armsten, groeide de jonge kleermakerszoon op. Willem Kloos bezocht in de jaren zeventig de hbs en bereidde zich vervolgens voor op de universiteit.

Rond 1860 lag Amsterdam er niet best bij. Potgieter publiceerde in *De Gids* van 1861 een artikel met als titel 'Amsterdam in 1860'.¹⁹⁹ Zijn eerste regel luidde: 'Amsterdam heeft op den laatsten oudejaarsavond, verbeelden wij ons, de zonne niet ter kimme zien neigen, zonder tot zich zelve te zeggen: zoo mag het niet blijven.' Om elders in zijn artikel bijna bezwerend te schrijven:

Amsterdam heeft het aanbreken van het jaar achttienhonderd zestig, hopen we, tot keerpunt gekozen om, niets van buiten maar vragende, slechts van binnen alles te vergen; en het hoofd en het harte van harer kinderen zijn borg, dat het beroep op deze niet tevergeefs zal zijn.

Kloos' jeugdvriend Aegidius Timmerman (1858-1941) memoreerde in 1929, ter gelegenheid van Kloos' zeventigste verjaardag, het oude Amsterdam van zijn en Kloos' jeugd als een stad vol lawaai van karren, muzikanten en draaiorgels.

Veerlooze boerenkarren en vrachtwagens rateldonderden over de grove rondkoppige keien en deden de straten tweehonderd meter ver weerkletteren. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat galmde het geroep van handelaars in lemoenen en sachlioenen, kanteloepen en appelsinen en van het geschreeuw der extra-tijding-couriers langs de grachten. Deze menschen riepen zoo luid de laatste oorlogsberichten tegen de huizen, maar liepen, om zoo spoedig mogelijk aan het einde der stad te zijn, ook zóó hard, dat je als jongen, door je vader er op uitgezonden, groote moeite had om er een in te halen. 's-Maandags vooral zeilden troepen dronkelingen dwijlend de stad door, gearmd en schreeuwend. [...] 's Avonds kwam, als het stil en mistig was, menigmaal het naargeestige geschreeuw, dat de huisgenoten elkaar over hun boeken deed aankijken, langs de grachten aanzwellen van een troep halfwassen jongens, die hetzij in ernst, hetzij omdat zij het zoo heerlijk- eng vonden, steeds op dezelfde triestige dreun, met een point-d'orgue en een diminuendo na 'kind', onafgebroken bleven roepen: 'Wie het er een kind gevonden!, wie het er een kind gevonden!' Het was een opluchting, als het geroep in de verte wegstierf. [...] Het krioelde er van draaiorgels en straatmuzikanten. [...] Ook hoorde je het geratel van de 'vullisman', huzaren-geschetter, militaire muziekkorpsen, die

¹⁹⁸ Bakker e.a. (red.), *Amsterdam in de tweede gouden eeuw*, Amsterdam 2000. De redactie van dit boek begrenst deze periode tussen 1870 en 1930.

¹⁹⁹ Hier geciteerd uit: Busken Huet 1903, p. 243 e.v.

bijna elken dag door de straten trokken, het zingen van heiers onder het vallen van het blok en het gerinkel der kettings.²⁰⁰

De Italiaanse auteur Edmondo de Amicis (1846-1908), die als toerist in de jaren 1873-1874 Nederland aandeed, beschreef Amsterdam vooral als het Venetië van het noorden – als een stad waarin je, na elke bocht die je ging drie, vier, ja zes wipbruggen zag; de ene opgehaald, de andere neergelaten.

Op alle kruispunten ziet men in de verte weer andere bruggen, andere grachten, schepen en gebouwen, alles in een lichte nevel gehuld, die de afstanden groter doet schijnen. De grachten leveren een schouwspel op dat enig ter wereld is. Zij zijn bedekt met schepen en schuiten, en op de straten zelf ziet men aan de waterkant hopen kisten, vaten, zakken, balen enz. en aan de andere kant een rij prachtige winkels. Aan die kant krioelt het stadsvolk, de heren, dienstmeisjes, kooplieden, winkeliers; aan gindse kant het ruwe en ronde volk der zeelieden en de schippers met hun vrouwen en kinderen. Rechts hoort men het levendig praten des stedelings, links het scherpe en langzame schreeuwen van het zeevolk. [...] Men gaat zien naar de aankomst der schuiten die melk van de Utrechtse zijde komen aanbrengen; men volgt de schuiten die verhuisboedel transporteren, met de dienstmeisjes onder haar heldere mutsjes op de achtersteven staande. [...] En weet men niets anders, dan heeft men altijd het schouwspel der dienstmeisjes en knechts die met pompen en spuiten de deuren der huizen, de vensters van de eerste en tweede verdieping en – de klederen der voorbijgangers bespuiten.²⁰¹

De Amicis constateerde, net als Potgieter eerder in *De Gids*, dat Amsterdam toe was aan een opknopbeurt. Amsterdam was in de ogen van deze toerist een stad waarin de tekenen van verval door verwaarlozing en gebrek aan onderhoud zichtbaar waren. Dat zag je met name in de Jodenbuurt:

Het meest pittoreske gedeelte der stad is dat wat binnen de kromming van de Amstel en rondom het plein de Nieuwmarkt gelegen is. Daar ziet men een warboel van donkere straatjes en legen grachten; eenzame pleintjes, omgeven door muren die het vocht uitzweten, roetvuile, mufte, gebarsten en vervallen huizen met muren in stilstaande en stinkende wateren; grote pakhuizen, met alle deuren en vensters gesloten; schuiten en schuitjes leeg liggende in de doodlopende grachtjes, die er uitzien alsof ze wachten op samenzweerdere of heksen; hopen bouwmaterialen, die daar liggen als afbraak van een brand of een ruïne, verloren hoekjes met gras begroeid en steegjes vol vuil; – en alles, de muren, het water, de bruggen, zijn zwart en vuil en somber, zodat niemand die daar voor het eerst komt een gevoel van ongerustheid niet van zich kan weren.²⁰²

²⁰⁰ Timmerman 'Willem Kloos als vriend', mei 1929, p. 540-541. Sachlioenen, kanteloopen zijn een soort meloenen. Diminuendo: afnemende in sterkte. Point-d'orgue: hoogtepunt.

²⁰¹ De Amicis 1985, p. 173. Eerste druk: 1876. Ook geciteerd in: Matsier 1995, p. 9-10.

²⁰² De Amicis 1985, p. 178.

Ook Charles de Coster, de Waalse schrijver van *Tijl Ulenspiegel* die in 1877 Amsterdam bezocht, beschreef deze wijk:

Het Jodenkwartier wordt niet bevolkt door rijke mensen – integendeel – maar in het algemeen zijn zij die er wonen en die er krioelen vrolijke, geduldige en ijverige mensen. Hier wemelt het, als in een mierenhoop, van kleine bedrijfjes; men verhandelt hier al wat men bedenken kan; hier wonen alle uitdragers, alle handelaars in oude rommel, alle voddenrapers en alle handelaars in lompen. Men ziet hier armoede in allerlei graden, haveloze oude vrouwen, mager en bleek, in lompen gehuld, die voor een cent geraspte kaaskorst kopen of de pezen van een lever die een hond niet zou lusten. Wat een ellende en wat een moed! Niemand bedelt er: iedereen koopt of verkoopt iets, onverschillig wat. [...] Er heerst in de *Joden Bree Straat* een herrie en lawaai waarvan men zich geen idee kan vormen als men het niet gehoord heeft. Al deze kleine kooplui roepen, gesticuleren, glimlachen om klanten te trekken, noemen prijzen, venten, verkondigen wat zij verkopen of kopen en prijzen hun kwaliteiten aan. En wat voor stemmen! Het zijn neus- en keelklanken in alle toonaarden. De kleinen roepen in majeur en de groten in mineur. Alle reclame-foefjes worden door deze bekwame handelaars gebruikt. Zij trekken de aandacht met ratels, castagnetten of slaan op oude pannen.²⁰³

En de paarden – de geur van paardenzweet en paardenstront:

Bekend waren de zwarte Friesche harddravers van mevrouw Oudermeulen, met hun ruige benen voor de glimmende karos op riemen, gemend door een pracht-koetsier met de deftigste bakkebaarden der wereld. Evenzoo de roodschimmels van Graafland en de zweetvossen van Bicker. Niet te vergeten de vier appelschimmels van Siem, een gewezen meubelmaker, die 's winters gezadeld onder leeuwenvellen, met-zijn-allen voor een parade-kar draafden. Maar Siem werd veracht door de Amsterdammers. En als een span harddravende paarden 's avonds langs de gesloten gordijnen reed, dan zei er altijd iemand, uit zijn boek opkijkend, 'O, das natuurlijk die Siem weer.' Hoe kleinsteeds nog dat alles.²⁰⁴

's Avonds was het vaak niet pluis. Want hoewel in 1849 de gehele binnenstad was voorzien van 1750 gaslantaarns, liet de verlichting veel te wensen over. In de Reguliersbreestraat, één van de drukste straten van de stad, stonden maar twee gaslantaarns. En die brandden niet altijd omdat men rekening hield met opkomende en volle maan. Reden waarom op die 'maandagen', zelfs in de winter, geen lantaarn werd ontstoken. De Amsterdammers hadden daarover veel te klagen, evenals over het te laat aansteken of te vroeg doven van de lantaarns. In vergelijking met buitenlandse steden was Amsterdam maar matig voorzien van openbare verlichting.²⁰⁵

²⁰³ Hier geciteerd uit: Mathijssen 2009, p. 15-16

²⁰⁴ Timmerman, 'Willem Kloos als vriend', mei 1929, p. 543.

²⁰⁵ Van der Horst, Akkerman en Hoogerhuis 2005, p. 14. 's Avonds kwam de lantaarnopsteker en deed met zijn lange stok de gaslampen aanfloepen. Wegens de brede en nogal opmerkelijke vorm heette zo'n lamp een 'vleermuis'.

Maar de tekenen van een nieuwe welvaart werden allengs zichtbaar. In de woorden van Geert Mak: 'De opening van het Noordzeekanaal in 1876 bracht een vertier in de havens dat lang niet meer was gezien. De effectenbeurs vertoonde aanzienlijke omzetten. Nieuwe handelsbanken versterkten de positie van Amsterdam als hét financiële centrum van Nederland. De handel in en verwerking van koloniale producten wierp ongekennde winsten af.'²⁰⁶ En ondertussen was men begonnen aan de bouw van het Centraal Station en een nieuw Rijksmuseum.²⁰⁷

Ook het grote dempen ging van start.²⁰⁸ In totaal zeventig grachten moesten eraan geloven en daar was niet iedereen het mee eens. De tegenstanders waren bang dat door het verdwijnen van zoveel grachten Amsterdam (het Venetië van het noorden) haar historische karakter zou verliezen. De voorstanders betoogden dat door al dat water en het intensieve gebruik van de grond, Amsterdam monumentale pleinen en boulevards ontbeerde, op de Dam na. Zo kreeg Amsterdam nooit de allure van Parijs of Brussel. Een andere overweging om tot demping over te gaan, was de verbetering van de hygiëne. Dat gold zeker voor de grachten in de Jordaan. Daar verspreidde het stilstaande water, vooral in de zomer, een onaangename stank. Een gezondere stad, waar het verkeer soepel zijn weg kon vinden en waar economische voorspoed heerste, was het ideaal van de vernieuwers.²⁰⁹

De economische expansie ging hand in hand met de groei van de bevolking. Het Amsterdamse inwonertal nam tussen 1849 en 1909 met 2,54% per jaar sneller toe dan dat van de rest van Nederland, waar de groei jaarlijks op 1,45% bleef steken.²¹⁰

De algemene ontwikkeling van de Amsterdammers ging ook vooruit. Het aantal jongens tussen de 6 en 12 jaar dat als leerling bij een lagere school was ingeschreven steeg spectaculair. Bij de meisjes was de daling van niet-ingeschrevenen wat minder, maar toch viel ook daar vooruitgang te bespeuren.²¹¹

²⁰⁶ Wagenaar 2000, p. 13-14.

²⁰⁷ Mak 1995, p. 217:

De bouw van het Centraal Station was het grootste project in het negentiende-eeuwse Amsterdam, en de grootste stedenbouwkundige vergissing die in de stad gemaakt is. [...] Vrijwel alle Amsterdamse deskundigen vonden het een rampzalig plan. 'de verfoeilijkste aanslag die men op de schoonheid en heerlijkheid van de hoofdstad kon plegen.' [...] hoewel de architect P.J.H. Cuypers er een groots gebouw van maakte werd de stad daarmee in één klap van het IJ afgesneden. De tegenstelling tussen de drukke binnenstad en de weidsheid van het IJ, die de stad iets prikkelends en bevrijdends moet hebben gegeven, was verdwenen. En het prachtige aanzicht van de stad die drie kilometer lange fonkeling van masten, kerken en koopmanshuizen, was voorgoed kapot.

Het Centraal Station verving het in 1878 gesloten Station Amsterdam Willemspoort en het van 1878 tot 1889 gebruikte tijdelijk station Westerdok. Op 15 oktober 1889 werd het Centraal Station geopend. Het nieuwe Rijksmuseum, ook van architect Cuypers, opende op maandag 13 juli 1885 haar poorten. Daarvoor bevond de collectie zich vanaf 1817 in het Trippenhuys aan de Amsterdamse Kloveniersburgwal. Zie ook Janzen 1978, p. 149.

²⁰⁸ Een kleine greep: 1856: De Goudsbloemgracht kreeg, na gedempt te zijn, een nieuwe naam: Willemsstraat; 1861: Anjeliërsgracht werd Westerstraat; 1867: de Nieuwseijds Achterburgwal werd Spuistraat; 1873: de Roetersburgwal werd Roetersstraat; 1881: de Zaagmolensloot werd Albert Cuypstraat; 1889: Rozengracht gedempt; 1895: Palmgracht gedempt; 1903: Overtoom gedempt. Vanaf het begin van de twintigste eeuw werd het verzet tegen de dempingen groter. Jan Veth werd een van de voorstanders van het behoud der Amsterdamse grachten.

²⁰⁹ Vroom 2000, p. 378. Zie voor het ontbreken van hygiëne ook noot 163.

²¹⁰ De Vries 2000, p. 13, 191.

²¹¹ Landelijke cijfers: tussen 1868 en 1871 daalde het aantal niet-ingeschreven lagereschoolleerlingen van 22% naar 15%. Bij meisjes was dat in 1872 21.5%. Zie Jansing en Dasberg 1977, p. 211.

De sociale ongelijkheid leidde soms tot relletjes zoals het kermisoproer. Het Amsterdamse volk – de arbeidende klasse – was gehecht aan de jaarlijkse septemberkermis, die werd gehouden in de buurt van de Botermarkt en de ‘Kaasmarkt’ – sinds 1876 respectievelijk Rembrandtplein en Thorbeckeplein.²¹² In de loop der jaren was de kermis uitgegroeid tot een massaal volksfeest waarbij veel gedronken en hartstochtelijk gevreeën werd. Vooral dat laatste was de stadsbestuurders en kerkgenootschappen een doorn in het oog. Geleidelijk aan had men de kermissen dan ook terug weten te brengen van drie weken naar enkele dagen. In 1875 besloot de gemeenteraad onder leiding van burgemeester Den Tex de kermis vanaf het jaar daarop volledig af te schaffen.²¹³

Deze vroege bekendmaking had als doel het volk ruim van tevoren in te lichten. Maar dat maakte het onbegrip er niet minder om. De lagere klassen, die meenden dat de rijken een heel jaar kermis hadden en nu de armen het jaarlijkse verzetje ontzegden, begonnen hun ongenoegen te uiten. Een anoniem schotschrift verkondigde: ‘Godverdomme Kermis moet er wezen, kermis moet er zijn. Anders slaan wij den Burgemeester de ruiten kort en klein.’ Op de avond van 11 september 1876 trokken ongeveer 300 oproerkraaiers naar de burgemeesterswoning aan de Herengracht. De burgemeester wist op tijd het pand te ontvluchten, waarop de woning het moest ontgelden. Ook op andere plekken in de binnenstad werd er flink huisgehouden.

De volgende dagen hield het oproer aan, totdat politie en leger het uiteindelijk hardhandig neersloegen. De politie had op verzoek van de burgemeester versterking gekregen van huzaren en in het land stonden legeronderdelen paraat om verdere assistentie te verlenen. Vooral het optreden van de huzaren werd later omschreven als overdreven hardhandig. Op 15 september slaagden politie en leger erin de rust in de stad te herstellen en kon de schade worden opgemaakt. Afgezien van de grote materiële schade was er één dode te betreuren, vielen er tientallen gewonden en werden er honderden mensen gearresteerd.

Voor de opkomende socialistische beweging was niet het afschaffen van de kermis, maar het optreden van de autoriteiten de aanleiding protest aan te tekenen. De socialist Klaas Ris ging daarin voor.²¹⁴ Via brieven gericht aan het stadsbestuur en zelfs aan koning Willem III drong men aan op een onderzoek naar het optreden van leger en politie. Op 2 oktober 1876 vond inderdaad een gerechtelijk onderzoek plaats, waarbij 129 getuigen werden gehoord. Na de verhoren werd duidelijk, dat het optreden van de autoriteiten in veel gevallen niet gerechtvaardigd was; maar er werd niemand aangeklaagd.²¹⁵

²¹² In 1852 werd op de Botermarkt het standbeeld van Rembrandt Harmensz. van Rijn (1606-1669) geplaatst aan de zijkant van het plein. In 1875 kwam het in het midden te staan en in mei 1876 kreeg het plein de huidige naam. De ‘Kaasmarkt’ heette officieel, na de demping van dit gedeelte van de Reguliersgracht in 1874, Reguliersplein. Nadat in 1876 het standbeeld van Jan Rudolf Thorbecke (1798-1872) was onthuld, kreeg het plein de naam Thorbeckeplein (mei 1876). Zie o.a. Wiersma 1978, p. 171, 173, 203.

²¹³ Jonkheer mr. Cornelis Jacob Arnold den Tex (1824-1882) was tussen 1868 en 1880 burgemeester van Amsterdam. Hij was in 1874 verheven in de Nederlandse adel.

²¹⁴ Klaas Ris (1821-1902) was een molenaarsknecht die door zijn optreden als voorvechter van de werkende klasse een pionier van de opkomende socialistische beweging in Amsterdam was. Vanaf 1872 werden er op zondagmiddagen volksvergaderingen gehouden in zaal Dalrust aan de Amstel. Ris greep het Kermisoproer aan om het ‘onredelijke’ optreden van de overheid aan de kaak te stellen. Tijdens een volksvergadering toonde hij een plein public de gewonden met verband en al en haalde hij de weduwe van de bij het oproer omgekomen arbeider naar voren.

²¹⁵ Zie Keyzer 1976, p. 217 e.v.